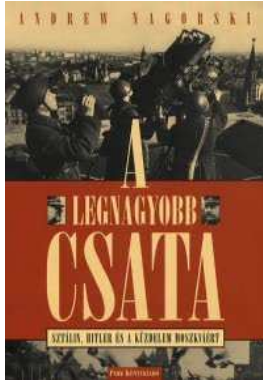

Andrew Nagorski: A legnagyobb csata. Sztálin, Hitler és a küzdelem Moszkváért.

Park Könyvkiadó. Budapest, 2009. 410 p.

Amikor a második világháború szovjet-földön vívott legnagyobb csatájáról van szó, laikusok és történészek egyaránt a Sztálingrádért vívott ütközetről emlékeznek meg. Csak kevesekben -főként szakmabeliekben -sejlik fel az ezt megelőző moszkvai csata. Ezen kevesek közé tartozik Andrew Nagorski is, aki a Nesweek international vezető szerkesztőjeként és moszkvai irodavezetőjeként előbb a kelet-európai országok posztkommunista átalakulásáról írt könyvet ("The Birth of Freedom", 1993), majd 2007-ben a második világháború ezen valóban sorsdöntő csatájának szentelt kötetet. A magyarul nemrég a Park Könyvkiadó gondozásában megjelent művet Zsuppán András fordította Ablonczy Balázs szakmai lektorálása

mellett.

A bevezető fejezetben Nagorski nagy vonalakban vázolja a második világháború kitöréséhez vezető legfontosabb eseményeket, Hitler és Sztálin szövetségesből ellenfelekké válásának folyamatát, valamint a két diktátor életútjának aspektusait, amelyek számos ponton ugyanúgy egyeztek, ahogy kettejük politikai hatalomhoz való viszonya is.

A szovjet-német megneemtámadási szerződés, közkeletűbb nevén a Molotov-Ribbentrop-paktum kétségtelenül mindkét aláíró fél érdekét szolgálta. Hitler garanciát kapott arra, hogy a szovjetek nem avatkoznak majd bele az amúgy is két fronton vívott háborújába Lengyelország, illetve Nagy-Britannia/Franciaország ellen, Sztálin pedig megkapta az esélyt, hogy Kelet-Lengyelország mellett a balti államokat is meghódíthassa. Természetesen mindketten tudatában voltak annak, hogy a szerződésük ideiglenesen áll fenn. Nagorski ennek kapcsán Sztálint idézi, aki a paktum aláírása alkalmával nem mulasztott el egy németeknek szánt pikírt megjegyzést: *"Természetesen nem felejtettük el, hogy az Önök végső célja az, hogy megtámadjanak bennünket."* A támadás szándékán és annak tudomásulvételén mit sem változtatott az a tény, hogy Hitler és Sztálin alapvetően tisztelettel nyilatkoztak egymásról. Jó példa erre Hitler egyik -szintén idézett - megjegyzése: *"Ha legyőztük az oroszokat, jó ötlet sztálinra bízni az ország irányítását, természetesen német felügyelet alatt. Mindenki másnál jobban tudja, hogyan kell bánni ezzel a néppel."*

A német hadsereg gyors nyugati sikerei, illetve az angliai csata sikertelensége egyaránt hozzájárult ahhoz, hogy a Führer előbbre hozza az oroszok ellen tervezett invázió időpontját. Arra apellált, hogy "az orosz összeomlás szétzúzza majd a britek utolsó reményeit". 1940 végén ezért kiadta a 21. számú direktívát a Barbarossa-hadművelet végrehajtásáról azzal a céllal, hogy "védőfalat emeljen az ázsiai Oroszország elé a Volga-Arhangelszk vonalon." Moszkva bevétele kiemelten szerepelt a tervben, egyrészt fontos kommunikációs és hadiipari centrum lévén, de főként azért, "mivel elfoglalása jelképesen is kifejezi a döntő politikai és gazdasági győzelmet." Az utóbb túlságosan is optimistának bizonyuló tervek szerint az invázió 1941 májusában kezdődik és 3-4 hónap alatt be is

fejeződik. A megvalósítás azonban a Balkánon indított német akciók miatt késedelmet szenvedett. Nagorski hangsúlyozza, hogy Hitlernek ez a taktikai hibája nem csak a moszkvai csatát befolyásolta végzetesen, hanem német szempontból az egész világháború tragikus kimenetelét is. Ezzel ugyanis a Wehrmacht ugyanúgy besétált a kemény orosz tél csapdájába, ahogyan Napóleon is tette 130 évvel azelőtt.

A német késedelem ellenére az akció megindítása váratlanul érte a szovjet vezetést. Nagorski úgy véli, hogy Sztálin makacsul, szándékosan és dühösen hagyta figyelmen kívül azokat a hírszerzési információkat, amelyek a várható német támadásra figyelmeztettek. A háborút eleve "két kapitalista országcsoporthoz tartozó harc" tekintette, amelyből a Szovjetunió csak hasznot húzhat, hiszen a háborúzó felek meggyengítik egymást, a vesztes országban pedig óhatatlanul sor kerül a kommunista forradalomra. Az NKVD külföldön szolgáló kémjeinek (főleg a Tokióból információkat szállító Richard Sorge) a küszöbönálló támadásról szóló híreit ugyanúgy dezinformációnak tekintette, mint például Sir Winston Churchill brit miniszterelnök, vagy Laurence Steinhardt moszkvai amerikai nagykövetség figyelmeztetéseit. A szerző Sztálin gyanakvó természetének tudja be mindezt, azt azonban már súlyos államférfiúi csődnek, hogy hátráltatta országa háborúra való felkészülését. Hadseregét nem fegyverezte fel kellően, félmillió tartalékos csak az utolsó utáni pillanatban mozgósított a németek határmenti csapatösszevonására pedig egy képtelen paranccsal reagált: minden, a németek részéről provokációnak minősíthető akciót megtiltott.

Az 1941 június 22-én megindult támadás gyors német sikereket hozott. A 3 milliónál nagyobb hadsereg, majd 4000 tank és csaknem 3000 vadászgép alig egy hónap alatt 720 km-re hatolt Oroszország belsejében. Az Észak hadseregcsoporthoz tartozó feladata a balti államok és Leningrád bevételére volt, a Dél hadseregcsoporthoz Kijev bevételére, a Közép hadseregcsoporthoz pedig előbb Minszk, majd Moszkva meghódítása. Miközben a frontról sorra érkeztek a szovjet szempontból tragikus hírek és a Kreml a valóságtól teljes mértékben elrugzkodott hadparancsokat adott ki, Sztálin visszavonult. Hruscsov szavaival: Egészen más ember volt mind korábban - egy tehetetlen báb, szürke zubbonyban." A háború kitörésének hivatalos bejelentését Molotov külügyi népbiztosra bízta, a Politikai Bizottság elöl pedig napokra a dácájába menekült. Néhány nap hezitálás után, amikor nyilvánvalóvá vált, hogy a PB továbbra is kiáll mellette, gyökeresen megváltozott a viselkedése. Moszkvába visszatérve gyorsan hozott néhány gyakorlati fontossággal bíró döntést (például megalakította a Kiürítési Tanácsot), de ami ennél is fontosabb: kiállt a közvélemény elé. Július 3-án elmondott rádióbeszéde minden utólagos értékelés szerint a háború egyik gyökeres lélektani fordulópontját jelentette. Amellett, hogy tudatosította azt, hogy továbbra is ő a hatalom legfőbb birtokosa, közös harcra szólította fel az ország népét. Nem csupán elvtársként, hanem barátként, testvérként. Ez zseniális húzásnak bizonyult, amely később mítikus magasságokba emelte a Nagy Honvédő Háborút és sok orosz számára máig megalapozza a Generalissimus iránti nosztalgiát.

A Vörös Hadsereg döbbenetes felkészületlensége és kezdeti szervezetlensége az 1930-as évek nagy terrorjának a következménye volt, amelynek során a képzett tisztikart csaknem teljesen likvidálták. 1941-re a szovjet katonáknak legalább olyan mértékben kellett tartaniuk az NKVD-től, mint az ellenségtől. A helyzetet a Kreml parancsai csak tovább súlyosbították. Sztálin ugyanis nem kegyelmezett sem azoknak a katonáknak, akik hadifogságba estek, sem

pedig azoknak, akik visszavonulni kényszerültek. Előbbiekre -ha szerencsés módon túl is éltek a német hadifogságot és a háború után hazatértek, vagy valamilyen módon sikerült megszökniük - szerencsésebb esetben internálótábor várt, utóbbiakat azonban gyakran azonnal kivégezték. Sztálin megfogalmazásában: "Szovjet hadifoglyok nem léteznek. A szovjet katona utolsó csepp véréig harcol. Ha a fogságba esést választja, azzal automatikusan kizárja magát a szovjetek közösségéből." Ezt olyannyira komolyan vette, hogy amikor saját fia, Jakov a 14. páncélos hadosztály hadnagyaként német fogságba esett, a hírt eképp kommentálta: "A hülye, legalább megölte volna magát!" Jakov később a fogolytáborban lett öngyilkos, miután apja elutasította kicserélését a szovjetek fogságába esett Paulus tábornokra.

Nagorski a civilek elleni terrorban látja az okát annak is, hogy a Wermachtot sok helyen -főként Ukrajnában és a nem orosz nemzetiségek által lakott vidékeken - felszabadítóként üdvözlötték. Lelkesedésük azonban csakhamar szertefoszlott, hiszen Hitler sem kímélte őket. A fogságba esett szláv "alsóbbrendű" tsizteket kivégeztette, az oroszországi zsidókat a "judeo-bolsevizmus elleni harc" jegyében irtotta ki, a partizánakciókra pedig a civil lakosság kollektív kivégzésével válaszolt. A szerző ezeket a brutális reakciókat ugyancsak taktikai hibaként értékeli, amellyel a Führer némely tábornoka nem értett egyet. Ők ugyanis megértették, hogy a civil lakosság elleni akciók megkönnyítik Sztálin dolgát, már ami az ellenállás megszervezését illeti.

Hitler a kezdeti sikerek után ugyanolyan döntésképtelennek bizonyult, mint Sztálin a tragikus júliusi napokban. A tábornokok unszolása ellenére sokáig nem adott parancsot a Moszkva elleni támadás megindítására és rengeteg időt vesztett azzal, hogy erőit Északon Leningrád elfoglalására, Délen a kaukázusi offenzívára csoportosította, a Közép hadseregcsoportot pedig védekező állásba parancsolta. Mire a Tájfun-hadművelet szeptember 30-án végre elindult, a német lelkesedést már nem csak az egymásnak ellentmondó parancsok és a kisebb elszenvedett vereségek törték meg, hanem újfajta kihívások is: üzemanyaghiány, az időjárás drasztikus megváltozása, és elsősorban a meleg téli ruházat hiánya. Hitlert mindezek nem érdekelték, ahogyan saját katonai vezetése véleménye is hidegen hagyta. Ludwig Beck tábornokhoz intézett szavai nyilvánvalóvá teszik véleményét: "A hadsereg a politika eszköze. Amikor elérkezik a megfelelő pillanat, kiadom a hadseregnek a feladatot, és az szó nélkül végre fogja hajtani a küldetését."

Moszkva védelmét Sztálin a legendás Zsukov marsallra bízta, aki hamar nehéz helyzetbe került. A főváros védelmi vonalak nélkül maradt, a nyugati front gyakorlatilag felmorzsolódott, a németek gyors sikerben bíztak és meg voltak győződve arról, hogy a demoralizált Vörös Hadsereg nem tudja tartani Moszkvát. A fővárost védő frontvonalakon tátongó lyukak betömésére kadétoakat vetettek be, így százezrek haltak meg azért, hogy a moszkvát körülölelő lövészárkok, bunkerek és tamkcsapdák elkészüljenek. Sztálin még éppen az utolsó pillanatban elrendelte a kormányzat és a katonai vezetés átköltöztetését a Volga menti Kujbisevbe.

A Moszkváért vívott csata elbeszélése előtt Nagorski "Az emberek testvérisége" fejezetcím alatt hosszasan foglalkozik Nagy-Britannia és az USA Szovjetunióval való kapcsolatával. Ami az angolokat illeti, Churchill miniszterelnök szavai hűen tükrözik az új helyzetet, amikor Sztálinból hirtelen szövetséges vált: "Azt a sok gyűlölködést, amit a szovjet propagandagépezet előző este világgá kürtölt nagy-Britannia és az Egyesült Államok ellen,

reggelre elhallgattatta a német ágyúk döreje." A támadás hírére Churchill rádióbeszédben nyújtott erkölcsi támogatást a Szovjetuniónak, a hadisegély terén végig elkötelezettnek mutatkozott, de Sztálinban nem bízott és a nyugati második front megnyitását sem szorgalmazta. Rooseveltt amerikai elnök ennél is megengedőbbnek mutatkozott, amikor a szovjeteknek szánt segílyt semmilyen feltételhez nem kötötte, elnézve még a Szovjetunióba delegált nyugati katonai attasék mozgásszabadságának korlátozását is.

Moszkvában október 16-án tört ki a pánik. A közrend teljesen összeomlott, a gyárakban sztrájkok kezdődtek, az emberek egyik fele elmenekült, a másik fele a frontra indult harcolni a németek ellen. Sokan semmibe vették a rezsimit, vagy egyenesen várták a kommunizmus bukását. A közellátás megszűnt, a káoszt pedig csak tetézte hatalmas mértékű a spontán emigráció. Nagorski éppen ezzel a káosszal magyarázza a szovjet történetírás későbbi mály hallgatását a moszkvai csatával kapcsolatban.

Azok, akik maradtak, kétségkívül életüket nem kímélve vettek részt a főváros védelmében. A hadvezetés ezt patrióta hurok pengetésével is erősítette, de lélektanilag kétségkívül a legfontosabb Sztálin azon döntése volt, hogy Moszkvában marad, sőt az ostromállapot befejezése után -amely végső soron véget vetett a fosztogatásoknak és a sztrájkoknak - minden légi veszély ellenére megtartották a szokásos november 7-i katonai parádét is. Mindez lelkesítően hatott a szovjet kiskatonákra. Egyikük visszaemlékezése szerint "nagyon jó érzés volt a saját szemünkkel látni, hogy a vezér mégis velünk maradt Moszkvában. Ennek tudatában olyan elszántan meneteltünk, mintha a nácik koporsójába vernék az utolsó szögeket."

Az elégtelen élelmezés és különösen a hideg mindkét hadsereget megtizedelte. A szovjeteken viszont sokat segített a szibériai hadsereg Távol-Keletről Moszkvába vezénylése. Erre voltaképpen Hitler hagyott időt neki, hiszen a Führer több hetes hezitálása alkalmat teremtett, hogy Sztálin meggyőződjön róla: nem várható japán támadás a Távol-Keleten. December 8-án Hitler parancsot adott a támadó hadműveletek leállítására. A szovjet ellentámadás gyorsan megindult, sikerének egyik kulcsa pedig -Nagorski szerint - a Führer újabb rossz döntése volt. A Führer ugyanis az utánpótlás-szállítmányokban abszolút prioritást biztosított a fegyvereknek és löszereknek, a szállítmányokba kevés élelmiszer és még annál is kevesebb ruha került. Az általános szovjet offenzíva nem váltotta ugyan be a Kreml nagyszabású terveit, de Moszkvát végül sikerült megmenteni. A hideg, az éhség és a szovjetek által alkalmazott felperzselt föld taktikája azonban a Vörös Hadsereget és a civil lakosságot is alaposan megtizedelte.

Nagorski csaknem egy fejezetet szentel annak, hogyan változtatta meg a moszkvai csata a Sztálin-Roosevelt-Churchill viszonyrendszert, amely végső soron a jaltai rendezéshez és Kelet-Európa háború utáni szovjetizálásához vezetett. A szovjet győzelem felerősítette Sztálin Nyugattal szemben támasztott követeléseit, egyúttal pedig felbomlasztotta az angol-amerikai egységfrontot, hiszen az amerikai elnök közvetlen tárgyalásokat kezdeményezett a Szovjetunióval. Azzal óhajtotta megnyugtatni Sztálint, hogy -egyelőre ugyan írott kötelezettségek nélkül- Nagy-Britannia és az USA nem fog beavatkozni a balti államok sorsába, ha a Vörös Hadsereg kiűzi onnan a németeket. Lord Halifax washingtoni brit nagykövet ellenezte a tervet: "□ biztos voltam benne, hogy nem elégíti ki sztálin igényeit □ úgy tűnt számomra, minden világok legrosszabbikát kínálja nekünk."

Végző soron a moszkvai csata, sőt az egész német-szovjet háború kimenetelét döntően befolyásolta egy sor, Hitler és Sztálin által elkövetett taktikai hiba. Sztjepan Mikojan (Anasztasz Mikojan PB-tag fia) találóan fogalmazott: "Mindent egybevetve azt hiszem - ellentétben egyes veteránokkal, akik még mindig azt hajtogatják, hogy 'Sztálinnak köszönhetően nyertük meg a háborút' - sokkal pontosabb azt mondani, hogy Sztálin diktatúrája ellenére arattunk győzelmet."

Nagorski könyve végig olvasmányos, logikusan felépített, precíz és feszes mű marad. Számos ismert visszaemlékezés mellett olyan résztvevőket is idéz, akik személyes történeteikkel közelebb hozzák az eseményeket az olvasókhöz, izgalmasabbá teszik a könyvet és szemléletesebbé azt a mérhetetlen pusztulást, amit ez az ütközet okozott. A felhasznált források közül kiemelkednek az eddig még nem publikált NKVD-iratok, a különböző naplók, levelek, emlékiratok és interjúk. Stílusa végig gördülékeny, ami a kiváló magyar fordításnak is köszönhető. Egyetlen kritikai megjegyzést azonban tennék. A külön felsorolt bibliográfia mellett számomra nehézkessé tette az olvasást a jegyzetelés módja. Lábjegyzet helyett végjegyzetek szerepelnek, amik viszont a főszövegben nincsenek számozással jelölve, így kissé bonyolítják a hivatkozott források visszakeresését. Ezt leszámítva bátran ajánlom minden érdeklődőnek ezt a maga nemében hiánypótló munkát.

Spisák Monika